

BÁTORINÉ MISÁK Marianna

Vélekedések a nemesi nevelés 16–18. századi helyzetéről

A nemesi ifjak és leányok nevelésével kapcsolatos megnyilatkozások hangsúlyozzák, mennyire elengedhetetlen ennek a társadalmi rétegnek, illetve az ehhez a réteghez tartozó ifjaknak és lányoknak a helyes nevelése, hiszen ők lesznek a haza, az ország jövőbeli sorsának alakítói, illetve alakítóinak nevelői. Tanulmányunkban néhány olyan forrást mutatunk be, amelyek elénk tárják a nevelés 16–18. századi hazai helyzetét, különösen a nemes ifjak és leányok nevelésének kialakult gyakorlatát. Látni fogjuk, hogy a szinte a középkor kezdetéig visszanyúló nemesi nevelés formái és gyakorlatai a 17. századtól több kritikát, mint elismerést kaptak.

*

A reformáció kibontakozása és meggyökerezése Európában sok területen változást hozott. Ez különösen szükségyszerű volt az oktatás és a nevelés területén. Amellett, hogy az addigi nevelési szinterek átgondolása elengedhetlenné vált, a reformációban hangsúlyt kapott az anyanyelvű kisiskolák felállítása, ahol az általános népnevelést kívánták megvalósítani, hogy a társadalom szegényebb rétegéhez tartozó fiúk, de főleg a leányok is részesüljenek az oktatás valamilyen formájában. A nemes leányok nevelésének – a korábbi századoknak köszönhetően – több fajtája ismeretes: főnemesi udvarokban, kolostorokban, illetve magántanítók révén.¹ A főnemesi udvarokban a nemes ifjú hölgyek rendszerint az udvar nagyszonyjai mellett készültek az életre. Oktatták őket az Isten félelmére, az uralkodó, a szülő, a leendő férj feltétlen tiszteletére, megtanították a háziasszonyi teendőkre, s nem utolsó sorban bevezették a jó modor, az illem rejtelmeibe. Ezekon kívül az írás, olvasás tudományának elsajátításából is kivehették részüket. Katus László a nyugat-európai feudális társadalom kiváltságos osztályának leányaival kapcsolatban írja, hogy két életút között választhattak. Az egyik, hogy megházasodtak és várúrnők lettek, a másik, hogy kolostorba vonultak és apácaként töltötték hátralévő életüket.² Ez utóbbi nyújtotta a másik nevelési színteret. Ez azonban nem volt kizárólagos, hiszen a legtöbb nemesasszony mindkét életformát választotta. Míg férjhez nem adták, kolostorban nevelkedett, majd pedig feleségként várúrnőként élt. Arra is vannak adatok, hogy miután a férje meghalt, újra kolostorba vonult, s élete végéig ott maradt.³ A nevelés harmadik formája a házitánító fogadása, amelynek előnye, hogy a gyermek a szülői háznál maradt, s nem idegen udvarban nevelődött.

Magyarországon mindez változásért kiáltott. A helyes nevelés elengedhetetlen velejárója olyan intézmények felállítása, amelyekben nemcsak a nemesek, de a szegény népréteg fiai és akár leányai is tanulhatnak. Ez utóbbiak számára a tanulás lehetősége még sokáig a társadalmi hovatartozás által volt meghatározott. Összevetve a nyugati mintákat a hazai helyzettel, elmondható, hogy országunkban is megtaláljuk a nők oktatásának, művelődésének fentiekben ismertetett formáit. Bár a zárdák jelentősége nem volt akkora, mint nyugaton, a bennük folyó nevelés megvalósult. Működött az udvari iskolai rendszer és a házitánítószág gyakorlata.

A 16. században szép példáit találjuk a nemesi leánynevelésnek. Elsők között Somi Borbála asszonyt, Bánffy László feleségét, akiről Bornemisza Péter jegyezte le, hogy mennyire kegyes, adakozó, bőkezű, bibliaolvasó asszony volt. Mi több, olyan feladatot is végzett, ami páratlan a maga nemében: tanított. Fontosnak tartotta időnként összegyűjteni saját cselédleányait és nekik a *Bibliából* felolvasásokat tartani. Mindez azt bizonyítja, hogy Somi Borbála neveltetése nem nélkülözte az önzetlenséget, a jó ügy támogatását, a kegyesség alapjait.⁴

A lutheri tanításokat asszonyok is terjesztették. A folyamat sokféle formát öltött. Ezek egyike lehetett Somi Borbála gyakorlata is. A hitújítás elleni vizsgálatokat elrendelő iratokból kiderül, hogy voltak, akik verseket írtak. Dóczy Ilona⁵ és Massay Ágnes⁶ énekeskönyvekben fennmaradt egy-egy vallásos éneke bizonyítja ezt.⁷ Ládonyi [Ladoni?] Sára⁸ az énekének írásakor már két férjét temette el. *A Láss hozzám, Úristen, kegyelmes szemeiddel* kezdetű könyörgésben személyes sérelmeit – árvaságát, a rosszakarók szidalmait – panaszolja.⁹ Telegdy Kata¹⁰ egyetlen másolatban ránk maradt műve eredeti poétikájú költői levél, szellemes-csípős válasz (maig sem azonosított) rokonának, ángyának levelére, amelyben amaz eldicsekedett az általa létrehozott, Pallasnak-Minervának szentelt óirodalmi ligettel. Sárdi Margit megfogalmazása szerint a költői vitában Telegdy Kata ironikus felhangokat adott a stilizált pásztorregény-világképek. Úgyesen használja az évődés, a kritika, az öntudat és önironia hangnemeit. Világképe, műfaja, poétikai felfogása alapján Telegdy Balassi Bálint tágabb köréhez tartozhatott.¹¹ Heltai Gáspárné pedig, a híres kolozsvári könyvnyomtató özvegye, Magyarországon egyedülálló módon tovább vitte férje könyvkiadó vállalatát.¹²

A Rákóczi családból származó Erzsébetről jegyezték fel, aki az Erdődy grófi családba ment férjhez, hogy költő volt, két verse maradt fenn.¹³ De szólhatunk azokról a nemes asszonyokról is, akik számos nyomtatvány megjelenését segítették elő anyagi áldozatukkal. Ezekről a szerzők könyveik előszavában hálásan megemlékeztek.¹⁴

A nemesi elit legfelkészültebb tagjai gyermekeik nevelését a legjobb kezekbe adták. Ez idő tájt az udvari iskolák jelentősen hozzájárultak a nemesi ifjak és leányok neveléséhez. Itt sajátíthatták el a fiúk a hadi ismereteket, az idegen nyelveket, szerezhettek ismereteket a közigazgatásról és a korabeli perrendtartásról.¹⁵ Általános gyakorlat volt, hogy a nemesek egymásnak ajánlottak egy-egy udvart fiúk vagy leányuk neveltetésére. Még a leghatalmasabb urak is idegen udvarba küldték 9-10 éves leányaikat tanulni.¹⁶ Ilyen központ volt pl. az ország három részre szakadása után a Nádasdy-udvar.¹⁷ Kőrös Gáspár¹⁸ Erdődy Péternek,¹⁹ a későbbi horvát bánnak 1554-ben írt levelében a Nádasdy-udvart ajánlotta. Erdődy leányának, Bogumilának keresett megfelelő neveltetési helyet: „aggódom az én Bogumilám egészségéért. Tanácsom szerint biztonságos lenne, ha őt Nádasdy nagyságos úr udvarházában neveltetnék Nagyságtok.”²⁰

A Batthyány-család udvaráról számos forrás maradt ránk. Itt sok horvát és német ifjú nevelődött magyarrá. Zrínyi Miklós 1561-ben egyszerre három leányát küldte a Batthyányak udvarába. „Kérem, hogy te kegyelmetek asszonyommal egyetembe oktassátok és tanítsátok őket, hogy az anyjuk nyomát kövessék, s annak jó hírét, nevét viseljék.”²¹ Balassi Bálint lengyelországi ifjút is ajánlott Batthyány Ferenc udvarába. Gicz János Nádasdy Ferenc nevével ajánlotta Pázmány Gáspárt Batthyány Boldizsárnak. „Bihar vármegyéből egy jó főnemes nemből való ifjú legény: Pázmány Gáspár, ki valami ideig az én szolgálatomban is fogott, kívánczik nagyságodhoz látásnak, hallásnak és tanulásnak okáért. Én is kérem nagyságodat, mint kegyelmes uramat, hogy nagyságod vegye be udvarába harmad vagy negyedmagával és legyen minden jóval neki énérettem, melyet én nagyságodnak megakarok szolgálni.”²²

A főúri fiúk vagy lányok nevelésével kapcsolatban az utókor gondolkodásában elterjedt, hogy lényegében „kis felnőttként” kezelték őket, s így fogalmazódtak meg felőlük az elvárá-

sok. Nádasdy Tamás nádor fia nevelésével kapcsolatban azonban Asztalos Bernadett egészen más képet rajzol. A Nádasdy Ferenc neveléséről fennmaradt adatokból azt a következtetést vonja le, hogy a kis felnőtté nevelés helyett értékelték a gyermekkort, és úgy tekintettek ezekre az évekre, mint a gyermek önálló korszakára. Nádasdy Ferencet az első években a gyermekkor természetes időtöltése jellemezte, vagyis a játék bent vagy a szabadban: csörgő, bőrlabda, kiskocsi, gólyaláb, vesszőből font faló, Nürnbergből hozott játék katona. A későbbiekben persze megjelent a szigorú felügyelet és a komoly taníttatás. A nádor időnként levélben tanácsolta feleségének, Kanizsai Orsolyának, hogy a gyerek előmenetelét néha vesszővel is ösztönözzék. A durva bánásmód nem, de a testi fenyegetés ebben a korban elfogadott volt. A Nádasdy-udvarban azonban sokkal inkább a jutalmazás volt jellemző motiváló erő, semmint a fenyegetés vagy a vessző.²³

*

Továbblépve a következő évszázadra, Pázmány Péter a 17. századi katolikus egyház legkiemelkedőbb alakja a *Mint kell a keresztény leányt nevelni* című, korabeli mentalitást összefoglaló prédikációjában egyértelműen síkra száll a lányok korszerű nevelése érdekében. Hangsúlyozza, hogy már az ókori írók felismerték, hogy a lányok jó nevelésén múlik, milyenek lesznek majd a fiak. „A leányok jó neveléséből áll főképpen az ország böcsületes állapotja: nemcsak azért, hogy fele az ország lakosainak asszony, hanem azért is, hogy a férfiak jó nevelése nagyrészt az asszonyoktól vagyok (...) mivel első nyolc esztendőnket, az-az leggyengébb és hajlandóbb üdönket, asszony emberek gondviselése alatt töltjük.”²⁴ Pázmány féltette a hagyományos női értékeket, ezért fontosnak tartotta rászoktatni a leányt „orsó rokka forgatására, szövésre, fonásra, reczekötésre, mesterséges varrogatásra (...) nem helyesen gondolkodik az ki úri személyekhez illetlennek véli a szövést, fonást.”²⁵

Apáczai Csere János a 17. század kiemelkedő egyénisége az iskolaügy érdekében emelt szót. Elsősorban fiúkat tanító intézményekről beszélt, kihegyezve a nemes ifjak tanulás iránti és jövőbeni elhivatásuk hiányára. Kolozsvári köszöntő beszédét az iskolák szükségességéről írta. Keményen megbírálta az elmaradott erdélyi művelődést, a rest tanulókat, a papságra áhítozó tanárokat, az iskolákat elhanyagoló papokat és a nagyúri egyházzgondnokokat. Egységes nemzeti iskolarendszer körvonalait vázolta fel, követelte anyanyelven tanító alsó fokú iskolák állítását. Rendkívüli vehemenciával érvelt az iskolatípusok helyes használata, az ott folyó oktatás minősége, az írás, olvasás, s egyáltalán a tanulás mellett. Szinte felszólította nemzetét ennek a szükségnek a meglátására. „...Ideje hát, hogy felébredj, te álmos, te mámoros, te hályogos szemű magyar nép! Végre, végre ébredj fel az álomkórból, leheld ki magadból Bakkhoszt, kinek folyton áldozol, oszlasd el gyógyírral szemeid homályát! Nézd, szemléld, vizsgáld, milyen forrásból ered tömérdek nyomorúságot, melynek súlya alatt görnyedsz. Drága gyermekeid, hazánk reményei már bölcsőjüktől fogva a tudatlanság feneketlen örvényébe merülnek, és így felnőtt korukban sem látják meg soha a világosságot, sem saját javukat, sem a haza javát.”²⁶ Ezeket a sorokat az alsóiskolákkal kapcsolatban fogalmazta meg, hiszen ezek alapozzák meg a későbbi magasabb szinteket. Elismerte, hogy triviális iskolákban az ország nem szűkölködik, de hozzáfűzte, hogy „akik a triviális iskolát el nem végezték, ha magasabb fokú tanulmányokra, a felső iskolák és akadémiák előadásaira bocsátjuk is őket, sohasem váltják be a hozzájuk fűzött reményeket. (...) Ha pedig a triviális iskolát végzett tanulók nem mehetnek tovább, olyanok lesznek, mint a repkény, mely egy darabon felkúszik a fára, de ha a faágak, amelyek tartják, nem nyúlnak tovább, akkor saját súlyánál fogva visszahajlik a földre. Ez a mi számunkra a legnagyobb szerencsétlenség.”²⁷ Ezt követően a felsőfokú iskolák kerültek a nagyítója alá. Elismerte, hogy van már az országban egynéhány, de ezekben többnyire csak teológiát, logikát adnak elő a latin nyelvvel együtt, más tudományokra, amilyenek a

természettudományok, vagy szaktudományok, nem helyeznek hangsúlyt. Ezért követeléseként fogalmazódott meg ezzel az iskolatípussal szemben is a magas színvonalú felsőoktatás kialakítása, amelynek feladata már nemcsak a papok, hanem világi szakemberek képzése. Az iskolák, illetve a berkeiken belül folytatott képzés azért fontos, mert „... ezek az iskolák állíthatják az állam kormányrúdjához a legkiválóbb állami vezető embereket, a legigazságosabb bírákat és a legbölcsebb tisztviselőket, akik alkalmasak az állam igazgatására és kormányzására.”²⁸

Apáczai korában Erdélyben csakúgy, mint Magyarországon, a kollégiumokban való tanulás már nem csak a nemes ifjak kiváltsága volt. Többnyire azonban mégis ők engedhették meg maguknak. Talán ezért hangzott el tőle, hogy a kollégiumok tanulóifjúságának jelentős része nem alkalmas magasabb tanulmányokra, mivel nem a tudományok szeretete vonzotta őket oda. Lusták, képtelenek kitartóan fáradozni a tudás elsajátításáért. Márpedig a nemesek gyermekeinek a nevelése – véleménye szerint – az ország jó előmenetelének a függvénye. Apáczai a fő művét is az erdélyi kollégiumokat befejező nemes ifjak számára készítette, akik humán képzettséggel rendelkeztek ugyan, de a latin nyelvű szaktudományos, természettudományos műveket nem értették.²⁹ Apáczai az itt említett példákban a nemes fiúk neveléséről beszél, hiszen a leányok iskolai neveléséről ekkor még nem beszélhetünk.

A költő Zrínyi Miklós tisztában volt azzal, milyen haszna van a könyveknek, az olvasásnak, s az ezekből megszerzett tudásnak. Egyik 1651 körül megfogalmazott prózai művében a könyvek segítségével való céltudatos és rendszeres tanulás fontosságát fejtegeti. „Az ember élete oly rövid, hogy alig vihet véghez öt vagy hat derék dolgot, és mikor kezdett szokásból valamit tanulni az ember, akkor szűnik meg, és nem lesz tovább. Viszont azok, akik olvasnak, nem öt vagy hat dolgot jól főztek meg elméjekben, hanem számtalant, és mindjárt készek a cselekedethez is, mihent hozzá kezdenek.”³⁰ Ennek alátámasztására beszél Mátyás királyról és a római világból nagygyá lett egyénekről, majd felteszi a kérdést: „Honnan ez? mert nem született velük.”³¹ A válasz egyszerű: „a tanulásból”.³² „Bánom, hogy minékünk magyaroknak egy bolond példabeszédünk vagy az ellen, hogy nem jó papirosból hadakozni, de mennyi igazsága legyen ennek a mondásnak, lássa meg az, aki okos.”³³

Másik, 1661 körül készült írásában a nemesi ifjúság nevelésének, főleg elpuhultságának kritikáját adja. „Egy nemzet sem pattog úgy, s nem kevélykedik nemesség titulussal, mint a magyar, maga annak bizonyítására, conservatiójára, látja isten, semmit nem cselekszik. Ülnek haszontalanul fiaink vagy otthon atyjoknál és anyjoknál, vagy, ha ugyan derekasan látni, hallani akarnak (az mint ők mondják), egy magyar úr udvarában beállanak és szerződnek. Ott mit tanulnak? innya; mi többet? pompáskodni, egy mentét arannyal megprémezni, egy kantárt pillangókkal felcifrázni, egy forgóval, egy varrott lódinggal pipeskedni, egy paripát futtatni, egyszóval: esküdni, hazudni és semmi jót nem követni. (...) Az úrfiak szintén ilyek; az ital legnagyobb mesterség és katonaság, mentül aljasabb s rosszabb lovászokkal, kóborló katonácskával társalkodhatnak, legnagyobb katonaságnak tartják; osztán ha a húsztendőt alig érik is el, mindeniknek feleség kell. Ha tízen volnának is egy családból, senki nem tanul tudományokat, senki nem lesz zárandokká, hogy láthasson, tudhasson abból valamit hazájának szolgálni. Ezek kívánják osztán a generálisságot, és ugyan ezeknek kell adnunk, mert nincs más jobb.”³⁴

Zrínyi sorai egyértelműen ábrázolják a nemesi nevelés hiányosságait, és azt, hogyan gondolkodtak a 17. században a nemes ifjak saját életükről. Szomorúan állapítja meg, hogy tanulni, világot látni nem akarnak, de rangot, magas tisztséget igen. S milyen negatív a végki-csengés: „és ugyan ezeknek kell adnunk, mert nincs más jobb.” Valóban, a kor nemessége adta az ország vezetését, rajtuk múlt a haza sorsa. A kevésbé felelősen gondolkodó és viselkedő nemesek mellett azonban – mint fentebb jeleztük – már a 16. században akadtak olyanok,

akik komolyan vették rangjukat és az azzal járó felelősséget, s felkészültek arra, hogy későbbi hivatásuknak messzemenően eleget tegyenek.

Rátérve a 18. századra, Mikes Kelemen *Törökországi leveleiben* kifejezően írta le, hogyan látta az erdélyi nemesség fiainak és leányainak nevelését, s az ebből fakadó életvitelt. Ezek az írásművek jól jellemzik a még hagyományosan nemesi és vallásos gondolkodású, de a fejlettebb francia viszonyokat ismerő, élénk színekkel ábrázoló, mély emberi bölcsességgel, okos bírálat-tal állást foglaló Mikest. Bár jól tudta, hogy a társadalom hogyan viszonyul a nők oktatásához, legyenek azok nemesi vagy szegény származásúak, határozott és kora társadalmától teljesen eltérő véleményt fogalmazott meg arról, miként kellene őket nevelni. „Mert a leányok neveltetésére úgy kell vigyázni, valamint a férfiakéra. De még többet mondok, és azt mondom, hogy jól oktatni a leányokat olyan szükséges, valamint a férfiakot, és az egyike olyan hasznos az országnak, valamint a másika. Hogy lehet a? Nem igaz-é az, édes néném, hogy egy jól nevelt, jól oktatott eszes leány asszonnyá változván, a fiát mind jól tudja nevelni, oktatni és tanyítani, és aztot az ország szolgálatjára alkalmatossá tenni? Ergo, hasznára vagyton tehát az országnak, ha leányokat jól nevelik és oktattatják. A régi rómaiak megajándékozták az olyan anyákat, kik a haza szolgálatjára jól nevelték fiokot. Erről többet nem írok, és többet nem írhattam volna, ha szinte fiam volna is, de nincsen, és azt bánom...”³⁵

Mikes egyértelműen megfogalmazza, miért fontos nevelni a nemesi leányokat: ők természetesen válnak az ország életének részévé, mégpedig fiaik és leányaik majdani felnevelése révén. A következő levelében kitér arra, hogy a szülők nem foglalkoznak leányaik nevelésével, sok esetben nem hogy idegen nyelv tanulására nem serkentik őket, de még az írás és olvasás tudományának elsajátítására sem szorgalmazzák. Az 1719. június 18-án Jénikőből keltezett levelében rávilágít a nőnevelés fontosságának – szinte az ókortól hangsúlyozott – okaira: „Azt írta volt kéd a minap, hogy már ért franciául. Aztot igen jól cselekszi kéd, hogy idegen nyelvet tanul. Bár a mi földink azon volnának, hogy idegen nyelvre tanyíttatnák gyermekeket, de azt olyan állapottal oly keveset gondolnak, hogy még csak az írásra és az olvasásra sem kényszerítenék a leányokat, hogyha csak azoknak nem volna arra kedvek – azt a két dolgot pedig egy nemes leánynak nemcsak illik, de szükséges tudni. Azon kívül, hogy a valláshoz a szükséges, hogy holmi jó könyveket olvashasson; de a micsoda szükséges egy nemes asszonynak, hogy az ura távollétében az urát mindenekről tudósíthassa, és az ura levelét elolvashassa. Nem lehet mindenkor olyan ember mellette, akivel irattathasson; de, ha volna is, a férfi nemcsak a hagymáról és a dözma borrhól kívánna írni a feleséginek, hanem más egyéb egységéből, szeretetből származó gondolatait is leírná, ha a felesége tudna írni és olvasni; de minthogy nem tud, úgy ír néki, valamint egy idegennek. Ha megvizsgálónk, hogy micsoda levelet ír az ura egy olyan asszonynak, aki nem tud olvasni, és hogy micsodást ír a tisztartójának, meglátnók, hogy mindenik egy húron pendül, és nem sok különbség vagyton közöttök. Arról nem is szóllok, hogy mennyi külső dolog történik olyan, amelyet az ember örömet megírna a feleséginek; némelykor szükséges is volna megírni, de elhagyja, mert a felesége nem tud olvasni, és azt nem akarja, hogy más megtudja. Erre azt felelik némely csúfos és rövid eszű anyák, hogy nem jó egy leánynak, hogy írni tudjon, azért hogy a szeretőinek ne írhasson. Oh! mely okos beszédek ezek! Mintha az írás okozná a rosszat, és nem a rossz az írást. Nem akkor történik meg a tilalmas dolog, amikor egymásnak írnak, hanem akkor, amikor egymással vannak, és nincsenek szükségek az írásra. Akár tudjon a kéz írni, akár ne tudjon, de a szív eljár a maga dolgában. Nekem úgy tetszik, hogy nemcsak azért írok kédnek, hogy írni tudok, hanem azért, hogy a hajlandóság viszen reá. Ha nem tudnék is írni, csak ugyan csak legelső alkalmatosságkor mindazokat megmondanám kédnek. Mindezekből azt hozom ki, hogy az ilyen

anyák nem okosan gondolkodnak, a leányokat a vallásbeli dolgok iránt való tudatlanságban nevelik, és akinek adják, az el nem kerülheti, hogy tudatlanságáért ne szenvedjen. Akármely szép legyen a gyémánt, de ha rútul vagyon metszve, nem becsülik. Mindezekre, tudom, azt fogja kéd mondani, hogy még házas nem vagyok, mégis az asszonyoknak akarok leckét adni. Nem akarok, édes néném, nem akarok. Tudom, hogy kéd is velem egy gondolatban vagyon eziránt. Lássá ki-ki, szabad a magáéval, és az Isten adjon olyan feleséget, aki írni és olvasni tudjon, de ha nem tudna is, azon lennék, hogy megtanyítanám, ha több esze nem volna is, mint egy macskának.”³⁶

Mikes tehát látja, hogy a leendő feleség, anya szerepének betöltésében nemcsak a vallásos ismeretekre lesz szüksége, hanem írásra és olvasásra is. Nem válik a nő kárára, mert férjével való levelezése bensőségesebb, gazdasági ügyek intézésében járatosabb, nevelés feladatában hozzáértőbb lehet.

A következő, idézett levelét 1725. június 11-én Rodostóból írta: „arról igen okosan gondolkodik kéd, hogy úgy szeretné neveltetni a fiát és leányát, valamint ott Pérában nevelik a franciák. Édes néném, ott pedig csak kereskedőket lát kéd, de az országokban kellene látni, hogy a nemesember gyermekeit mint nevelik. A' való, hogy nekik magok királyok vagyon, és ahol mindenféle tudományok és mesterségek virágoznak. Az is való, hogy egy országnak a boldogsága az iffiakot való jó neveltetésekből áll – a hadakozást, a tudományokat és a mesterségeket akkor kezdik tanulni. A mi boldogtalan országunkban mindezekre alkalmatossága nincsen egy iffinak, noha mindezekre olyan alkalmatos volna, mint akármely nemzet. Mindazonáltal úgy tetszik, hogy mégis jobban lehetne nevelni az iffiakot, ha az atyák arról jobban gondolkodnának. Noha közüllök sokan tudatlanok, és egy vaknak nehéz a világtalant vezetni. De ha magok is a tanulást jobban szerették volna, a fiaikat többre tanyíthatnák, mert egy jól neveltetett és oktatott iffú a fiát aszerént neveli. Mert ugyanis nézzük el, hogy neveltetnek nálunk az iffiak. Közönségesen legalább tíz vagy tizenegy esztendő koráig a faluból ki nem megyen, hanem addig a falusi iskolában jár. Addig az ideig megtanul olvasni, de az olvasással csak paraszti szokást is tanul. Ha iskolában nincsen, otthon egyebet nem lát, hanem minden héten hétszer az apját részegen látja, aki nem törődik azzal, hogy a fiában valamely nemesi és keresztényi jó erkölcsököt oltson, és csak a cselédekkel való társaságban hagyja, akikől mindenféle rossz szokást és rossz erkölcsöt látván, eltanulván, azok benne csaknem holtig megmaradnak. És a nagy parasztságban való neveltetése miatt azt sem tudja, ha nemesember gyermeke-e? Talán meg sem tudhatná másként, hogyha csak a jobbágyok kis uroknak nem neveznék. Tizenkét vagy tizenhárom esztendő korában valamely collégiumban béplántálják, ahonnét huszonnégy vagy huszonöt esztendő korában szabadul ki, olyan idejében, amelyben másutt már az olyan iffú jó deák, jó historikus, a geometriát, gyeográfiát szükségéhez képest tudja, és már jó haditszt. Nemcsak hadi dolgot, de országos dolgot is bízhatnak reája. De már vigyük haza pompával a mi huszonöt esztendő deákunkot a collégiumból, és nézzük meg, hogy annyi tanulás után mit tud, és hogy ha használhat-é valamit tudományával az országnak vagy magának. Legelsőben is a mi deákunk azon igyekezik, hogy cifra köntöse és paripája legyen. Egynehány könyvit és filozófiát valamely almáriumban eltemetvén, azután faluról-falura bójárja az atyjafiait. Aristotelesnek ott egynehány terminusit kipöki, de deákul már szégyenlene beszélteni, azért hogy az asszonyok tanuló deáknak ne tartsák. Az atyjafiainál mit csinál? Leghasznosabb beszélgetése a vadászatról, a lovakról vagyon. Ha asztalnál vagyon, nagy gyaláznak tartaná, ha jól nem innék, és még deáknak tartaná, ha magát mentegetné. Ebéd után vagy az asszony vagy a leányok házában bontja ki, amit Virgiliusból vagy Ovidiusból olvasott. De hogy az iskoláról való emlékezetet is teljességgel elfelejtse, szükségesnek gondolja lenni, hogy a szolgálók közül kettőt vagy hármat szeretéinek fogadja. Eszerént fel-

róván az atyjafiait, és közöttök egynehány részegség után megmosván torkát a deák szótól és az iskolai portól, ismét haza iromtat azzal, amit az atyjafiaitól tanult. De mit tanult? Azt a tudományt előveszi, mihent az apjához vendégek érkeznek, mert legnagyobb gondja is a' lesz, hogy az apja vendégit megrészegítse, és az apjától is azért dicséretet vegyen másnap. Eszerént tölt el két vagy három esztendő t vagy a vadászatban, vagy az italban, vagy a Vénus udvarában, és amit egynehány esztendőig tanult, azt egy kevés idő alatt csaknem mind elfelejti. Mit tanult volt annyi esztendőig? Csak a deák nyelvet. És egyebet nem tanulván, annak házánál hasznát nem sokat vészi, és a gazdaságban olyan tudatlan, mint mások. És a fizikájából annyit nem tud, mint a molnárja vagy a kovácsa, nem tudván csak annak is okát adni, hogy miért hinti meg vízzel annyiszor az égő szenit. Annyi deáksága után csak azt is a tisztartójától kell megkérdeni, ha a szállóje délre vagy északra fekszik-é. Kérdjük már aztot, hogy mikor fogja hasznát venni a logyikájának, ha megházasodván, a gazdaságakor annak semmi hasznát nem veszi. Az ország gyűlésiben elmenvén, az ország dolgához nem tud; nagy csendességben kell hallgatni a végezéseket, mivel ha ott úgy disputálnának, mint az iskolában, azonnal ő is felugranék székiről, és felkiáltaná: nego majorem! De azokhoz nem értvén, olyan tanácsot kell adni, hogy hányják el az emberfőt. Nemhogy azt tudná, hogy miben áll az ország haszna, de azt sem tudja, micsoda országok szomszédi Erdélynek, hogy ha a Maros a Tiszában foly-é elsőben vagy a Dunában? De hol? – a' meg más kérdés volna.

Mindezekből látjuk, hogy a nyolc vagy kilenc esztendeig való tanulásnak, se maga, se az ország hasznát nem veszi. Mert a deák nyelvnek úgy venné hasznát, ha a hadakozásról, az ország igazgatásáról és más tudományokról való könyveket olvasnának. De így a mi filozófusunk egy-két esztendő múlva olyan tudatlanná lészen, valamint a gondviselője, és ha a tisztartójának nem kelletnék írni, talám az írást és az olvasást is elfelejtené. Nem akarom ezekből azt kihozni, hogy a deák nyelv haszontalan volna, hanem csak azt mondom, hogy egy nemesembernek idővesztés annyi esztendőig csak azt a nyelvet tanulni, mivel amellet más egyéb hasznos tudományt is tanulhatna. Egy parasztember gyermekének még haszontalanabb, és jobb volna, mihent írni és olvasni tud, valamely mesterségeket tanulni, mivel a mesterségek és a kereskedések hajtanak hasznot egy országban. Tudom, hogy a mi országunkban egy iffiúnak más tudományt nem lehet tanulni, mert nincsenek arra való collégyiumok, mint más országokban, ahol egy huszonöt esztendő s iffiú négy- vagy ötféle tudományokat tud, és egy közönséges iffiú két vagy három mesterséget. De lehetlent nem kell kívánni a szegény erdélyiektől, nem is kívánok. De az atyák nagy számot adnak azért, hogy a fiakot nagyobb gondviseléssel nem nevelik, és a nemesi jó erkölcsre nem ingerlik még eleinte, hanem még példát adnak a részegeskedésre, a feslett és tunya életre. Ha a fiakot csak arra vennék is, hogy a deák könyveket magyarra fordítsák, úgy a tanulásokat a közönséges jóra fordítanák, mivel sokan vannak olyanok, akik arra alkalmasok volnának. És ha csak egy könyvet fordítana is meg életében, azzal mind magának, mind másoknak használna, és látna valamely gyümölcset annyi esztendeig való tanulásának. De a sok hejjehuja, a kopó, a virrattig való ital mindezekre időt nem ad, és nem engedi, hogy az elme valamely hasznos dologban foglalja magát; és ha megvénül, jó tanácsot sem tud adni, mert ifjúságát haszontalan töltötte el. És egy tudatlan tanácsúr olyan egy országban, mint egy üres hordó a pincében. De édes néném, most veszem észre, hogy miben töröm a fejemet. Mindazonáltal, mint hazafia azt akarnám, hogy a tudomány oly közönséges volna nálunk, valamint a tudatlanság. De akármely hosszú levelet írjak is kérdnek erről a dologról, azzal a mi iffiaink szokásokat meg nem változtatják, se az atyák az asztalnál való bévett rendet el nem hagyják. Kérdnek pedig azt javallom, hogy a fiának olyan tudományokat adasson, amelyekkel használhasson országának. Én eleget predikálottam a fiakról, azért leszállok a predikállószekekből, és menjen fel kérd is oda predikállani a leányokról, a' kérdet illeti...³⁷

A levelet olvasva azt érzékeljük, hogy Mikesnek bizony nem volt jó véleménye az erdélyi nemes fiúk neveléséről és neveltetéséről. De hasonlóan negatív megítélést kapott nála az iskoláztatás, illetve a kollégiumokban tanított tárgyak értelme. Ez utóbbiról úgy fogalmaz, hogy sem a latin nyelvnek, sem pedig az itt elsajátított tantárgyaknak nem látja hasznát, hiszen sem a politikában, sem a gazdaságban nem tudják alkalmazni a tanultakat. Pedig a cél az lenne, hogy kikerülve az iskolapadokból akár a haza, akár saját maguk számára kamatoztatni tudják az elsajátított tudást. Emellett azt sem felejtí el megemlíteni, hogy a tanulni vágyó kedv sem olyan, mint esetükben lenni kellene, különösen akkor, ha úgy tekintünk rájuk, mint a haza eljövendő meghatározó egyéniségeire, akiknek élete és munkája függvénye az ország jóléte, előhaladása. Nála is megtaláljuk a szülői felelősség hangsúlyozását a nevelésben és a példamutatásban. Elmarasztalóan szól azokról az apákról, akiktől a fiúgyermek csak rossz példát láthat, mert ezáltal ő maga sincs motiválva, hogy másképpen viselkedjen. Pedig a tanulásnak, az elsajátított tudománynak rendkívüli haszna van nemcsak saját maguk számára, de a környezetük, a társadalom, az ország számára is.

Mikes a levele végén érdekesen fogalmaz: „én eleget predikálottam a fiakról, azért leszallok a predikállószekből, és menjen fel kéd is oda predikállani a leányokról, a' kédet illeti...” Ha nem ismernénk korábbi leveleit, azt hihetnénk, a leányok nevelésének ügyét nem tekintette sajátjának. A nőnevelés történetét figyelembe véve azonban tudjuk, hogy a 18. századra az erősebbik nem részéről már többen hangsúlyozták és tartották fontosnak a nők képzését.³⁸ A szegény réteghez tartozó leányok nevelésének ilyen mértékű hangsúlyozása ekkor még nem kapott visszhangot, hiszen a rájuk háruló munkát írás-olvasás nélkül is el tudták végezni. Az ő nevelésük egyelőre egyházi kereteken belül, a katekézis formájában merült ki.³⁹

Jegyzetek

- 1 Misák Marianna: „Minden oskolába járó leány gyermektül...” Református nőnevelés a 16–19. századi Felső-Magyarországon. Hernád Kiadó, Sárospatak, 2014.
- 2 Katus László: Várurnók és apácák, nemesasszonyok a középkorban, 2001. = www.rubicon.hu/magyar/oldalak/varurnok_es_apacak_nemesasszonyok_a_kozepkorban 2014.07.29.
- 3 Uo.
- 4 Bornemisza Péter: Egykötetes prédikációs könyv, 1584. In: Heltai Gáspár és Bornemissza Péter művei. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 1144. o.
- 5 Kélete nem teljesen tisztázott. Valószínűleg azonos a nagylúcei Dóczy Ilonával, aki férjét, Batthyány Farkast (†1552) Temesvár elestekor vesztette el. Nevét a Bornemisza-énekeskönyvben (Énekek három rendbe. Detrekő, 1582.), majd ezt követően a Bártfai énekeskönyvben (Az keresztyény gyülekezetben való isteni dicséreték [Bártfa], 1593.) közzétett könyörgő és hálaadó ének őrizte meg. Az éneket 1567-ben, pünkösöd után szerezte. „Dicsérlek tégedet, én édes Istenem, nagy kegyelmességedért és énhozzám való az te szent fiadnak nagy irgalmasságáért...”
- 6 Valószínűleg rokona volt Pázmány Péter édesanyjának, Massay Margitnak. Ránk maradt éneke a Bornemisza-énekeskönyvben (Énekek három rendbe. Detrekő, 1582.), majd pedig a Bártfai énekeskönyvben (Az keresztyény gyülekezetben való isteni dicséreték, [Bártfa], 1593.) jelent meg. Hálaadás tiszta életért címmel írt éneket: „Mostan vöttem, Uram, én ezt eszemben, hogy meghallgattál engem kérésemben, nem akartad veszedelmem éltében, tisztán megtartottál tisztességemben,” amelyben hálálkodik Istennek, hogy megmentette ellenségeitől, s megóvta attól a bűntől őt, hogy ellenségeire átkot kérjen.
- 7 Pach Zsigmond Pál (főszerk.): Magyarország története 1526–1686. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 1. kötet, 547. o.
- 8 A nemesládonyi köznemes Ládonyi családból származott. Valószínűleg rokona volt a költő Wathay Ferenc feleségének, Ládonyi Annának. Első férje csehkúti Essegváry Imre, második férje kuzmicsi Bocskay Ferenc. Kétszeres özvegységében írt könyörgését a Bornemisza-énekeskönyv (Énekek három rendbe. Detrekő, 1582.) és az ennek nyomán kiadott Bártfai énekeskönyv (Az keresztyény gyülekezetben való isteni dicséreték, [Bártfa], 1593.) őrizte meg.
- 9 Sárdi Margit: Első nőköltőink = http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/16_szam/06.htm, 2019.02.12.

10 1550 után született. A költő, levélrítő Telegdy Pál húga. Sógornője révén Balassi Bálint Júliájának, Losonczy Annának rokona volt. Művelt, öntudatos reneszánsz asszony. Férje, Szokoly Miklós szintén művelt főnemes, Balassi Bálint értő olvasója. 1599 után halt meg.

11 Sárdi Margit, i. m.

12 Pach Zsigmond Pál, i. m. 547. o.

13 Dienes Dénes (szerk.): Rákóczi iratok a Sárospataki Református Kollégium Levéltárában 1607–1710. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Sárospatak, 1999. 239. o.

14 Lásd bővebben: Misák Marianna: Reformáció és nőnevelés. Adatok a leányok oktatásának 17. századi történetéhez, különös tekintettel Felső-Magyarországra. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Sárospatak, 2001. 26–28. o.

15 Takáts Sándor: Rajzok a török világból. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1915. 1. kötet, 12. o.

16 Uo.

17 Nádasdy Tamás (1498–1562) nagybirtokos főúr, 1537-től Horvátország és Szlavónia bánja, Vas vármegye főispánja, 1542-től országbíró és katonai főparancsnok, 1554-től nádor. Felesége Kanizsai Orsolya.

18 Kőrös Gáspár (1525 után – 1563) az első egyetemet végzett magyar gyakorló orvos. Nádasdy Tamással Bécsben találkozott, aki meghívta Sárvárra. Kanizsai Orsolya, aki betegeskedett, szívesen fogadta, mi több patikát is berendezett Sárváron. Majd gyerekeit is ő gyógyította. Pestisben halt meg.

19 Erdődy I. Péter és alsólendvai Bánffy Sára fia, Erdődy II. Péter (1500–1567) horvát-dalmát és szlavón bán, valamint Zala vármegye főispánja volt. Első felesége Tahy Margit asszony, annak halála után pedig Alapy Borbála, akinek a szülei Alapy János és gróf Zrínyi Margit voltak. Erdődy Péter röviddel halála előtt, 1565-ben grófi címet szerzett. Összes gyermeke második feleségétől, Alapy Borbálától származott.

20 Asztalos Bernadett: Gyermekevelés Nádasdy Tamás udvarában = Embertárs, 11. évf. 2013. 2. szám, 167. o.

21 Takáts Sándor, i. m. 12. o.

22 Uo. 13. o.

23 Asztalos Bernadett, i. m. 170. o.

24 Pukánszky Béla – Németh András: Neveléstörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest–Szeged, 1996. 216. o.

25 R. Várkonyi Ágnes: „Felemeljük szemeinket az nagy hegyekre...” In: Tamás Edit (szerk.): Erdély és Patak fejedelemasszonya, Lorántffy Zsuzsanna. Sárospataki Rákóczi Múzeum, Sárospatak, 2000. I. kötet, 30. o.

26 Apáczai Csere János: Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról és a magyaroknál való barbár állapotuk okairól (1656). In: Ravasz János (szerk.): Dokumentumok a magyar nevelés történetéből 1100–1849. Tankönyvkiadó, Budapest, 1966. 95. o.

27 Uo. 95–96. o.

28 Uo. 97–98. o.

29 Pukánszky Béla – Németh András, i. m.

30 Zrínyi Miklós: Vitéz hadnagy (1651 körül). In: Ravasz János, i. m. 99. o.

31 Uo. 99. o.

32 Uo.

33 Uo.

34 Zrínyi Miklós: Ne bántsд a magyart! Az török áfium ellen való orvosság avagy az töröknek magyarral való békesége ellen való antidótum (1661 körül). In: Ravasz János, i. m. 101. o.

35 Mikes Kelemen bírálata a 17–18. század fordulójának nemesi neveléséről (1725). In: Ravasz János, i. m. 110–113. o.; Mikes Kelemen: Törökországi levelek. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1958. 146–150. o.

36 Mikes Kelemen bírálata..., i. m. 109–110. o.; Mikes Kelemen, i. m. 77–78. o.

37 Mikes Kelemen bírálata..., i. m. 110–113. o.; Mikes Kelemen, i. m. 146–150. o.

38 Lásd bővebben: Misák Marianna: „Minden iskolába járó leány gyermektől...” i. m. 106–110. o.

39 Lásd bővebben: uo.; valamint Misák Marianna: Reformáció és nőnevelés, i. m.